

- M. Yavuz Alptekin, *Medeniyet havzalarından küresel trendlere şehir ve toplum (Şehirlerin toplum biçimlendirme işlevi)*, İstanbul: Beta Yayınları, 2012, 272 s.

Değerlendiren: Muhammed Esad Tiryaki*

Medeniyet Havzalarından Küresel Trendlere Şehir ve Toplum (Şehirlerin Toplum Biçimlendirme İşlevi) isimli çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalında hazırlanan doktora çalışmasının kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur. M. Yavuz Alptekin, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır ve şehir sosyolojisi, kimlikler sosyolojisi, sosyal bütünleşme ve siyaset sosyolojisi gibi sahalarda araştırmalarda bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından ilki 1976 yılında Vancouver’da, ikincisi ise 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen ve UN-HABITAT (Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı) çerçevesinde ele alınan Habitat toplantıları sürdürülebilir insan yerleşimleri oluşturmayı ve kentlerde yaşanan sorunların çözümü karşısında teknik yardım ve finansman desteği vermeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle yazar bu çalışmada şehir gibi bir olguyu küreselleşme ve Habitat toplantıları ile beraber okumakta ve araştırmasını şehir/şehirleşme kavramları, küreselleşme ve Habitat toplantıları gibi üç temel konu üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Çalışmanın amacı şu şekilde belirtilmiştir “Bu çalışmanın ilk amacı şehir çalışmalarının dikkatini geliştirmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeye çekmektir. İkinci amacı ise Habitat toplantılarının geliştirmekte olan ülkelerdeki şehirleşme sürecini yeni bir dünya düzenine uyarlamayı amaçlayan bir hedefe sahip olduğunu ortaya koymak ve bu anlamda Habitat toplantılarını çözümleyip eleştirmektir.” (s. X).

“Şehirlerin Toplum Biçimlendirmedeki Rolü ve Geçmişten Günümüze Şehir” adını taşıyan ilk bölümde yazar Helen ve Roma ile birlikte Avrupa’nın sömürge hâline getirdiği ülkelerde bulunan şehirlerin tarihinden, şehirlerin toplumları biçimlendirme işlevi bağlamında bahsetmektedir. Buradan hareketle tarihte şehir ve şehirleşme olgusu siyasi ve ekonomik güçle birlikte toplumların dönüşümünü kontrol altında tutmanın bir tezahürü olarak teşekkül etmiştir. Yazara göre şehir tarihinin toplumsal yapıyla olan bu hiyerarşik ve aynı zamanda toplumun, otoriter bir yapının gerçekleştirdiği şehir kurgusu tarafından kontrol edilen tabiatı, günümüzde de “gelişmekte olan ülkeler” söz konusu olduğunda Habitat toplantıları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Habitat toplantılarının arkasındaki temel felsefe küresel güçlerin dünya üzerindeki etkinliklerini şehirleri kontrol altına almak vasıtasıyla devam ettirmek istemeleridir. Bu bölümde ayrıca şehir ve şehirleşme kavramları merkeze alınarak hem Doğu’da hem de Batı’da şehirlerin ifade ettiği anlam şehir-toplum örgütlenmesi meselesi üzerinden açıklanmış ve günümüzde

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü.

şehir ve şehirleşme olgusu tarihî sürekliliğe temas edilerek vurgulanmıştır. Yazara göre günümüzde şehir ve şehirleşme kavramları gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler gibi iki temel kategoriye ayrılabilir. Gelişmiş ülkelerin şehirleşmesi son iki yüzyılda gerçekleşen ilk dalga şehirleşmeyi ifade etmektedir. Batı'da sanayileşme süreciyle birlikte teknolojik gelişmelerin yaygınlık kazanması ve kırdan şehirlere gerçekleşen yoğun göç ilk dalga şehirleşmenin en belirgin özelliklerindedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme ise bir yönüyle gerçekleşmiş, bir yönüyle de devam etmekte olan ikinci dalga şehirleşmeyi temsil etmektedir. Bununla beraber bu yeni şehirleşme olgusu hem zaman hem de mantık bakımından birincisi ile farklılık arz etmektedir. Birinci dalga şehirleşmenin sanayileşme süreciyle başlamasına karşılık ikinci dalga şehirleşmenin bu tarihten yaklaşık bir yüzyıl sonra başlaması zaman bakımından farkı ortaya koymaktadır. Buna ilaveten birinci dalga şehirleşmede belirleyici tek faktör sanayileşme iken ikinci dalga şehirleşmede sanayileşmenin yanı sıra kitle iletişim araçları gibi imaj, bilgi ve mesaj aktarımı temin eden öğeler ile kitlesel zihniyet değişimi gibi etmenler belirgin roller üstlenmektedirler. Bu yeni şehirleşme olgusunda var olan şehirleşme hızı, fakirlik ve altyapı eksikliği gibi problemlerin abartılı bir biçimde ele alınmasının esas sebebi Batılı bir şehirleşme olgusunun temel model olarak benimsenmesi ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin bu modele uymayarak istenilen hedeften sapmalar göstermesidir. Böylece gelişmekte olan ülkelerdeki ikinci dalga şehirleşmenin küresel bir akım hâline dönüşmesi ve devamında gelişmiş ülkelerin dünya üzerindeki mevcut hâkimiyetlerine son verme ihtimali kontrol altında tutulabilecektir.

Kitabın ikinci bölümü "Küreselleşme, Şehir Sosyolojisi ve Şehirleşme" üst başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde hızla değişen dünyada şehir ve şehir toplumu ilgili yaklaşımların değişen şartları dikkate alan bir bakış açısıyla geliştirilmesi gerektiğinden hareketle Batılı kavramlarla gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini açıklamanın imkânsız olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla bu yeni şehirleşme için geçmişteki yaklaşımları içeren ve günümüzdeki yenilikleri ihata eden yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Yazar bu kısımda farklı şehir yaklaşımlarına kısaca temas ettikten sonra şehirleri tanımlamada iki temel özelliğin mevcut olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki şehrin zaman ve mekân bakımından, ikincisi ise şehre dair yapılan tanımın bilimsel disiplin bakımından sınırlı olmasıdır. Topluların geçmişte yaşadıkları dönüşümleri belirli düşünürlerden hareketle şehir kavramı çerçevesinde ele alan yazar, Chicago Okulu merkezli şehir sosyolojisi ekollerine Ekolojik Yaklaşım'ı ve Luis Wirth'ü merkeze alarak temas etmektedir. Yazar Wirth'ün bakış açısından hareketle şehirde ve kırdaki geliştirilen sosyal ilişkileri "karşılaşma" ve "kabullenme" aşaması olarak iki başlık altında incelemektedir. Karşılaşma aşamasında kırdaki ortam yeni gelen bir bireye daha "sıcak" bir ilişkinin örneğini sunarken şehir bu anlamda daha soğuktur. Kabullenme aşamasında ise tam tersi bir ilişki söz konusudur, kır hayatı yeni gelen bir bireyi daha zor kabul ederken şehir hayatı esnek yapısından dolayı yeni gelen bireyi daha kolay kabul eder. Yazara göre tek bir disiplinin sınırlarına hapsedilmemesi gereken şehir kavramı disiplinler arası bir yapıya sahiptir ve buradan hareketle şehir kavramının top-

lum bilim perspektifinden tartışılması ve tanımlanması doğaldır. Batı'da şehir sosyolojisinin, mevcut koşullardaki toplum yapısını anlama ve burada mevcut olan sorunlara çözüm sunma amacıyla geliştiğine dikkat çeken yazar bu süreçte Batı dışı toplumların dikkate alınmadığından ve dolayısıyla şehir sosyolojisinin mahalli bir karaktere sahip olduğundan bahsetmektedir. Şehir sosyolojisi günümüzde Batı dışı şehirleşme söz konusu olduğunda kuram ve kavramlarıyla yetersizdir çünkü Batı'da şehirleşmeyi ortaya çıkaran dinamiklerle Batı dışı şehirleşmeyi ortaya çıkaran dinamikler pek çok alanda farklıdır. Şehir kaynaklı bir toplumsal değişim süreci olan küreselleşme ile birlikte dünyanın küçüldüğü ifade edilebilirse de artan şehirleşme ile büyüme gerçekleşmekte ve böylece küreselleşme ile şehirleşme zıtlık oluşturmaktadır. Artan şehirleşme ile farklı toplumların ortaya çıkarabileceği farklı şehir sosyolojilerinin mevcut koşullarla bağlantılı olarak ortak sorunları çözme konusunda başarısız olacağı söylenebilir. Bunun sonucunda günümüzde Batı-dışı şehirleşmesinin sorunlarını acil olarak çözmek için Habitat çalışmaları gündeme gelmiştir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de şehir ve iktisadi gelişme arasındaki sıkı irtibat gelişmekte olan ülkelerin küresel sermayeye şehirler vasıtasıyla alternatif bir sistem oluşturma ihtimalini gündeme getirmektedir. Küreselleşme dünyayı yeniden inşa etmenin bir aracı olduğu için ulaşım, iletişim ve bilişim gibi fonksiyonları barındıran şehirler bu sürecin dinamik merkezlerini oluşturmaktadır. Bu noktada Birleşmiş Milletler rehberliğinde düzenlenen Habitat toplantılarını da "hayatın her alanında ortaya çıkan yeni yapılar ile bunlara yüklenen dünya toplumlarının kültür, ekonomi ve siyasetini yeniden düzenleme görevi" olan Yeni Dünya Düzeni bağlamında okumak gerekir. Buradan hareketle Habitat toplantılarının esas amacının küresel sürece yeni katılan Batılı olmayan ülkelerin şehirlerini belirli bir hizaya çekmek ve bu şehirleri kontrol edebilmek olduğu ifade edilebilir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü ise "Habitat Toplantıları ve Şehir" başlığını taşımakta ve daha önce ifade edildiği gibi Habitat toplantılarının Batı dışı ülkelerde uygulamaya koyduğu ya da koymak istediği programların esas amaçlarını tartışmaktadır. Yerleşmenin bir insanlık hakkı olarak tanınması, bu sorunun çözümünde devletlerin birinci derecede sorumlu olması ve devletlerin yetersiz kalmasında uluslararası yardımın harekete geçirilmesi şeklinde üç ana eksene sahip olan Birinci Habitat Toplantısı, İsrail'in konut ve Hindistan'ın enerji sorununa odaklanmış ve bu iki meseleyi dünyanın ortak sorunları gibi ele almıştır. Birinci Habitat Toplantısı'nı takiben 1993'te Rio'da düzenlenen Yeryüzü Çevre ve Kalkınma Zirvesi ve Gündem 21 İkinci Habitat Toplantısı'na geçişin işaretleri olarak okunabilir. "Sürdürülebilir kalkınma" kavramının "küresel bir eylem" niteliği taşımasıyla birlikte Gündem 21 Habitat toplantıları dâhil birçok sosyal içerikli toplantının atfı yaptığı temel bir metin hâline dönüşmüş ve içerdiği hedeflerle İkinci Habitat Toplantısı'na geçiş için bir aşamayı temsil etmiştir. 1996'da İstanbul'da yapılan İkinci Habitat Toplantısı ile birlikte "Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri ve Kalkınma", "Herkes Yeterli Konut", "Yaşanabilirlik", "Fakirliğin Azaltılması", "Sürdürülebilirlik" ve "Yönetişim" gibi ilkeleri gerçekleştirme görevi yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına verilmiş, Birinci Habitat Toplantısı'nda başarılı olamayan ve toplumlari

ikna edemeyen hükümetler devre dışı bırakılmıştır. Böylece sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler vasıtasıyla toplumların kontrol altına alınması daha erişilebilir bir hedef olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Habitat Toplantısı'nın kalkınma ve şehirleşme ile ilgili benimsediği hedefler ithal edilen hedefler olduğu için arzu edilen netice gelişmekte olan ülkelerin kalkınması değil kontrol edilebilir yapay bir kalkınma modelidir. Nüfus artışı, şehirlerin plansız bir biçimde genişlemesi, fakirliğin şehirlere taşınması ve çevre kirliliği gibi gelişmekte olan ülkelerde mevcut olan ve gözle görünür bir biçimde hissedilen küresel problemler gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme problemleriyle ilgilenmesine yol açmıştır. Fakat gelişmiş ülkelerin bu problemlerle ilgilenmelerinin esas amacı gelişmekte olan ülkelere belli konularda yardım ederek o ülkeleri kontrol etmek, Batı'nın hükümran olduğu küresel düzeni korumak ve gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleri kontrol edilebilir bir gelişim çizgisinde tutmaktır.

Sonuç olarak tarihte olduğu gibi günümüzde de şehirler toplumsal dönüşümlerin, kültürel yükseliş ve düşüşlerin ve dünyada söz sahibi olmanın en temel yapıtaşları olarak değerlendirilebilir. Günümüzde "gelişmiş ülkeler" olarak anılan ülkelerin "gelişmekte olan ülkeler" kategorisinde değerlendirilen ülkelerdeki şehirlerin şehirleşme problemlerine gösterdiği dikkate değer ilginin esas nedeni bu ülkelerdeki mevcut dinamizmin kontrol altına alınmak istenmesidir. Yeni Dünya Düzeni şeklinde de ifade edilen bu hâkimiyet çabası Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi kurum ve kuruluşların uyguladığı politikalara da yansımaktadır. Birleşmiş Milletlerin gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme problemlerini merkeze alarak düzenlediği bir faaliyet olan Habitat toplantılarının da aynı amaca matuf olduğunu söylenmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin yeni bir dalga yaratacağı endişesinden doğan bu toplantılar, görünürde bu ülkelerin şehirleşme problemlerine çözüm arıyor olsa da esas manada toplumsal ve sosyoiktisadi dönüşümleri içeren alternatif bir küresel sistemi kontrol altında tutabilmeyi hedeflemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yeni bir sistem üretmesinde stratejik bir öneme sahip olacak şehirlerin gelişmesi Habitat toplantıları ile "güdük" bir hâle getirilecek, böylece "sürdürülebilir gelişme" gibi ne kastedildiği belli olmayan hedeflerle gelişmekte olan ülkelerin gelişme eğilimleri kontrol edilebilecektir. Habitat toplantılarının hem teorik temelleri hem de pratikteki yansımaları şehirleri düzenleme hedefinin esas manada Yeni Dünya Düzeni ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymakta ve alternatif bir sistem oluşturma hedefinin şehirleri ve şehirleşmeyi kontrol etme vasıtasıyla sınırlandırılmak istendiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.